

Katarzyna Potępa*
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
katarzynapotepa@onet.eu

REALIZACJA GRUP *TŠ*, *DŽ* W JĘZYKU INTELIGENCJI WIEJSKIEJ (NA PRZYKŁADZIE WSI PODSĄDECKICH)

Słowa klucze: język inteligencji wiejskiej, zróżnicowanie fonetyczne języka
Keywords: the language of rural intelligentsia, phonetic variation of language

Pojawienie się na wsi nowej grupy społecznej – inteligencji wiejskiej jest zjawiskiem socjologicznym, które ściśle się łączy z przemianami ustrojowymi, gospodarczymi, społeczno-ekonomicznymi i kulturowymi, jakie zaszły w Polsce na przełomie XX i XXI w.

Do inteligencji wiejskiej zaliczam wyłącznie te osoby, które pochodzą ze wsi, po zakończeniu edukacji powróciły na stałe do rodzinnych miejscowości, mają wyższe¹ wykształcenie i wykonują pracę umysłową (na wsi lub w pobliskim mieście).

Przedmiotem opisu jest wymowa zmiennych² (*tš*), (*dž*) zanotowana w latach 2010–2013 w polszczyźnie mówionej inteligencji wiejskiej trzech wsi podsądeckich: Podola-Górowej, Przydonicy i Bartkowej-Posadowej leżących w południowo-wschodniej części województwa małopolskiego, na styku powiatów – nowosądeckiego i tarnowskiego, charakteryzujących się tym samym typem dialektu.

* Autorka pozostaje pod opieką naukową prof. dr hab. Haliny Kurek.

1 W przypadku najstarszych respondentów dopuszczam także wykształcenie średnie.

2 Zmienna „to jednostka językowa o tym samym znaczeniu, ale zmieniającej się formie” (Dunaj 1989: 29). Sama zmienna językowa jest tworem abstrakcyjnym, który w polszczyźnie mówionej realizuje się w postaci konkretnych wariantów, skorelowanych w pewien sposób z typem sytuacji komunikacyjnej oraz zmiennymi społecznymi (Kurek 1990 : 81).

Obserwowałam zarejestrowane wypowiedzi 60 inteligentów z trzech grup wiekowych, umownie nazwanych pokoleniami: 1) osób między 20 a 35 rokiem życia (pokolenie młodsze), 2) respondentów między 46 a 60 rokiem życia (pokolenie średnie) oraz 3) informatorów powyżej 65 roku życia (pokolenie najstarsze). W każdej grupie wiekowej przeanalizowałam język 20 osób, przy czym osobno zbadałam ich wypowiedzi zanotowane w sytuacji oficjalnej, oddzielnie natomiast powstałe w kontaktach nieoficjalnych³, por. tab.1. W analizie materiału językowego starałam się też odpowiedzieć na pytanie, jaki wpływ na wymowę mieszkańców wsi ma ich płeć oraz pochodzenie społeczne (inteligentkie w opozycji do robotniczego i chłopskiego)⁴.

Tabela 1. Rozkład liczby informatorów w grupach wiekowych i społecznych. X oznacza brak osób o pochodzeniu inteligentkim w przedziale wiekowym powyżej 65 roku życia

Wiek	Pochodzenie społeczne			
	Inteligentkie		Nieinteligentkie	
	Płeć			
	K	M	K	M
20–45	5	5	5	5
46–60	5	5	5	5
Powyżej 65 lat	X	X	10	10

Podstawą analizy statystycznej badanych zmiennych było 30 wymówień wyekscerpowanych z wypowiedzi każdego informatora, licząc od początku wypowiedzi aż do 30. realizacji wariantu zmiennych (tś), (dż). Realizację zmiennych przedstawiłam w formie zestawień procentowych. W celu pokazania stopnia zróżnicowania danych w poszczególnych grupach jednorodnych wykorzystałam miarę rozproszenia danych, czyli tzw. odchylenie standardowe.

Zależność między zmiennymi językowymi a zmiennymi socjologicznymi opisuję liczbowo, stosując metodę rozkładu dwóch zmiennych, czyli współczynnik korelacji. Wyznacza on współzależność dwóch cech, którymi w niniejszych badaniach są: 1) występowanie określonego wariantu zmiennej językowej wyrażone procentowo oraz 2) przynależność do określonej kategorii społecznej wyrażona umownymi kodami liczbowymi⁵ 0–1 lub 0–2 (Wieczorkowska-Wierzbińska 2012: 51–53). Wartość współ-

3 W analizie materiału opieram się na założeniach metodologicznych H. Kurek (1990) stosowanych do socjolingwistycznego badania fonetyki języka mówionego środowisk wiejskich.

4 Podziału ze względu na pochodzenie nie zastosowałam w najstarszej grupie respondentów, powyżej 65 roku życia, ponieważ na badanych terenie w tej grupie wiekowej nie ma przedstawicieli tak zwanej starej inteligencji, czyli inteligencji pochodzenia inteligentkiego.

5 Kody powinny uwzględniać tendencję do utrzymywania się realizacji regionalnych w określonych grupach społecznych, przy czym o to kod właściwy grupie o potencjalnie mniejszej interferencji wariantów regionalnych, a zatem, np. „starej” inteligencji przypisujemy 0, natomiast „nowej” inteligencji – 1.

czynnika korelacji r waha się w przedziale $[-1,1]$. Przyjmuję, że korelacja w badanej grupie jest wyraźna, jeśli $r \geq 0,4$, średnia przy wartościach $0,3 < r < 0,4$, natomiast niewyraźna, gdy $r > 0,3$ (Zajac 1994: 237).

W niniejszej pracy analizuję wymowę zmiennych (*tś*), (*dź*) w nagłosie wyrazu przed samogłoską oraz w pozycji interwokalicznej. Warianty realizujące zmienne językowe (*tś*), (*dź*), występujące w mowie inteligentów wiejskich badanych wsi, podzielić można na dwie kategorie. Są to: 1) tzw. warianty ogólnopolskie [*čš*], [*žž*], np. *čšeba*, *žžazga* lub [*tś*], [*dź*], np. *tśeba*, *dźevo* (SWP: XXXIV), przy czym realizacje typu drugiego występują zdecydowanie rzadziej i są charakterystyczne dla wymowy bardzo starannej⁶ oraz 2) warianty regionalne (regionalizmy⁷), typu *čeba*, *ževo*, niezgodne z normami poprawnościowymi polszczyzny ogólnej.

W języku inteligencji wiejskiej trzech wsi pódśudeckich przeważają warianty [*č*], [*ž*]. Średnia realizacji regionalnych, niezgodnych z normą ogólnopolską, wynosi w sytuacji oficjalnej 71,61% (1289 wymówień), natomiast w sytuacji nieoficjalnej 79,06% (1423 realizacji). Ze względu na sposób wymowy omawianych zmiennych badane osoby podzieliłam na dwie grupy:

1. z wymową fakultatywną [*čš*], [*tś*] : [*č*]; [*žž*], [*dź*] : [*ž*] – (53 osoby), w tym:
 - 1.1. wyłącznie z realizacjami [*čš*], [*žž*], [*tś*], [*dź*] w sytuacji oficjalnej oraz z wymową fakultatywną z przewagą wariantów ogólnopolskich w sytuacji nieoficjalnej (2 osoby);

6 W niniejszym opracowaniu warianty [*čš*], [*žž*] oraz [*tś*], [*dź*] zanotowane w wymowie inteligencji wiejskiej rozpatruję łącznie i przeciwstawiam je niezgodnym z normą ogólnopolską wariantom regionalnym [l], [t].

7 W tym wypadku przyjmuję pogląd H. Kurek, która pisze:

[...] w polszczyźnie ogólnej „nowej” inteligencji, oprócz odrębności regionalnych, zauważa się też liczne dialektyzmy. Ponieważ w tej grupie inteligentów tzw. regionalizmy pochodzenia gwarowego były pierwotnie częścią ich systemu dialektalnego, trzeba by precyzyjnie ustalić, które spośród powszechnie występujących w ich wymowie standardowej elementów gwarowych mają już charakter regionalizmów, choć niezgodnych z normą języka ogólnego, a które ciągle pozostają dialektyzmami. Wydaje się, że odrębnościami regionalnymi o proveniencji gwarowej mogą być nazwane tylko te jednostki systemu językowego reprezentującego terytorialną odmianę języka ogólnego, które powszechnie występują w polszczyźnie „starej” inteligencji i przekazywane są kolejnym pokoleniom w trakcie uczenia ich języka literackiego. Wszystkie jednostki (zgodne lub niezgodne z normami poprawnościowymi), które, ze względu na powszechność występowania, uzyskają w języku „starej” inteligencji status regionalizmów, powinny być identycznie interpretowane w polszczyźnie literackiej „nowych” inteligentów, mimo że u inteligentów pochodzenia inteligenckiego pojawiły się w procesie opanowywania języka literackiego, a u „nowych” inteligentów podczas przyswajania gwary. Takie rozwiązanie metodologiczne pozwalałoby precyzyjnie stwierdzić, które elementy polszczyzny ogólnej „nowych” inteligentów są dialektyzmami, a które niezgodnymi z normą regionalizmami. Powyższe rozważania prowadzą też do wniosku, że sam fakt posługiwania się przez „nową” inteligencję językiem literackim nie może być podstawą do uznania pojawiających się w nim określonych form czy realizacji o proveniencji gwarowej za regionalizmy. Równie dobrze mogą to być dialektyzmy. Rolę arbitra pełni tu będzie polszczyzna literacka inteligencji pochodzenia inteligenckiego (Kurek 2008: 99).

- 1.2. z wymową fakultatywną przy dominacji wariantów [č], [ž] w sytuacji oficjalnej i wyłącznie z wariantami typu *čeba*, *ževo* w nieoficjalnej sytuacji komunikacyjnej (5 osób);
- 1.3. z wymową fakultatywną w każdym typie kontaktu, w tym:
 - 1.3.1. ograniczającą w sytuacjach oficjalnych użycie wariantów niezgodnych z normą ogólną o co najmniej 30 punktów procentowych w stosunku do sytuacji nieoficjalnych (15 osób);
 - 1.3.2. ograniczającą w sytuacjach oficjalnych typ *čeba*, *ževo* o mniej niż 20 punktów procentowych w stosunku do kontaktów nieformalnych (19 osób);
 - 1.3.3. z przewagą wariantów [č], [ž] w sytuacji oficjalnej (12 osób);
2. z wyłączną wymową *čeba*, *ževo* itp. w obu typach sytuacji komunikacyjnych (7 osób).

Jak widać, u przeważającej liczby informatorów sposób realizacji zmiennych (tš), (dž) jest nieustabilizowany. Zestawienie średnich z poszczególnych przedziałów wiekowych pozwala jednak zaobserwować regresję wariantów uproszczonych [č], [ž] uzależnioną od wieku.

I tak informatorzy powyżej 65 roku życia posługują się polszczyzną o większym stopniu nasycenia wariantami [č], [ž] niż wskazuje średnia dla całej badanej populacji inteligencji. Spośród 20 respondentów z tego przedziału wiekowego jedynie 6 osób realizowało zmienne (tš), (dž) wyłącznie jako [č], [ž]. U pozostałych 14 informatorów zanotowałam wymowę fakultatywną, w zasadzie zawsze ze zdecydowaną przewagą wariantów niezgodnych z normą ogólnopolską.

Udział wariantów [č], [ž] w polszczyźnie poszczególnych inteligentów wahał się od 76,67% do 100% w sytuacji oficjalnej i od 83,33% do 100% w kontaktach nieformalnych. Odchylenie standardowe, przy średnich przekraczających w obu typach kontaktu 90%, wynosiło zaledwie 7,10% w sytuacji oficjalnej oraz 7,60% w kontaktach nieformalnych. Pokolenie starsze jest zatem grupą stosunkowo jednolitą i w zasadzie (bez względu na typ sytuacji komunikacyjnej – oficjalny bądź nieoficjalny) nie uświadamia sobie niepoprawnej wymowy omawianych grup spółgłoskowych. Większy bądź niemal identyczny z wymową nieoficjalną procent wypowiedzi typu *čeba*, *ževo* w kontaktach oficjalnych pozwala bowiem sądzić, że pokolenie starsze utrzymuje tę cechę w sposób trwały i nie próbuje jej unikać. Wyniki te potwierdzałyby spostrzeżenia H. Kurek (1995), która na podstawie długoletniej obserwacji nieoficjalnej odmiany polszczyzny mówionej inteligencji chłopskiej, doszła do wniosku, że „[...] językowo grupa ta stopniowo integruje się ze środowiskiem, w którym mieszka”. Wymowa typu *čeba*, *ževo* jest również mało zróżnicowana społecznie. Analiza materiału wykazała jedynie różnicę pomiędzy wymową kobiet i mężczyzn. W polszczyźnie kobiet, niezależnie od sytuacji, pojawia się średnio o około 10 punktów procentowych mniej wariantów niezgodnych z normą ogólną niż u mężczyzn.

Tabela 2. Procentowy udział wariantów [č], [ž] w ogólnej liczbie wymówień (pokolenie starsze)

Pochodzenie społeczne	Płeć			
	Kobiety		Mężczyźni	
	sytuacja oficjalna	sytuacja nieoficjalna	sytuacja oficjalna	sytuacja nieoficjalna
Nieinteligentkie*	93,33	83,33	100,00	100,00
	86,67	83,33	100,00	100,00
	86,67	96,67	90,00	96,67
	76,67	80,00	96,67	93,33
	83,33	93,33	100,00	100,00
	93,33	90,00	100,00	100,00
	100,00	100,00	96,67	96,67
	86,67	90,00	100,00	100,00
	86,67	93,33	96,67	93,33
Średnia	87,67	88,33	97,00	97,33
Odchylenie standardowe	6,49	8,20	3,99	3,06

* w przedziale wiekowym powyżej 65 roku życia nie ma na badanym terenie osób pochodzenia inteligentkiego

Pokolenie średnie w mniejszym stopniu niż pokolenie starsze ujawnia w swoim języku realizacje niezgodne z normą ogólnopolską. Użycie wariantów [č], [ž] zmniejsza się tu w stosunku do osób powyżej 65 roku życia średnio o 13,83 punktów procentowych w sytuacji nieoficjalnej oraz o 16,67 punktów procentowych w sytuacji oficjalnej. Należy jednak podkreślić, że spadek ten powodują zachowania językowe kobiet. Liczba realizacji typu *čeba*, *ževo* maleje w tej generacji informaterek średnio o 30 punktów procentowych w porównaniu z kobietami z pokolenia starszego. Ponadto polszczyzna respondentek z przedziału wiekowego 46–60 lat jest bardziej zróżnicowana. Udział realizacji niezgodnych z normą ogólnopolską waha się w języku poszczególnych kobiet od 0 do 93,33% w kontaktach formalnych i od 3,33% do 100% w kontaktach rodzinnych i sąsiedzkich. Odchylenie standardowe oscyluje więc wokół 30% i jest szczególnie wysokie w stosunku do średniej w sytuacji oficjalnej. Uwagę zwraca tu zwłaszcza wymowa dwóch informaterek, które w kontaktach formalnych w ogóle nie wprowadzają uproszczonych wariantów zmiennych (*tš*), (*dž*), natomiast w sytuacji nieoficjalnej warianty [č], [ž] stanowią u nich zaledwie kilka procent wymówień. To niewątpliwie zaniża średnią realizacji niezgodnych z normą ogólnopolską i daje stosunkowo wysokie wartości odchylenia standardowego. Polszczyznę oficjalną i nieoficjalną pozostałych ośmiu kobiet cechuje wyraźna dominacja wariantów [č], [ž]. U trzech respondentek wymowa typu *čeba*, *ževo* stanowi ponad 80% realizacji, u pięciu kolejnych – 60% i więcej.

Tabela 3. Procentowy udział wariantów [č], [ž] w ogólnej liczbie wymówień (pokolenie średnie)

Pochodzenie społeczne	Płeć			
	Kobiety		Mężczyźni	
	sytuacja oficjalna	sytuacja nieoficjalna	sytuacja oficjalna	sytuacja nieoficjalna
Inteligentkie	93,33	80,00	100,00	96,67
	56,67	60,00	93,33	100,00
	73,33	83,33	90,00	93,33
	0,00	6,67	100,00	100,00
	63,33	70,00	86,67	96,67
Średnia	57,33	60,00	94,00	97,33
Odchylenie standardowe	34,91	31,18	5,96	2,79
Nieinteligentkie	83,33	86,67	83,33	100,00
	0,00	3,33	93,33	90,00
	96,67	100,00	90,00	100,00
	60,00	73,33	93,33	83,33
	60,00	56,67	96,67	100,00
Średnia	60,00	64,00	91,33	94,67
Odchylenie standardowe	37,04	37,52	5,06	7,76
Ogółem	58,67	62,00	92,67	96,00
Odchelenie standardowe	33,97	32,59	5,38	5,62

Mężczyźni z przedziału wiekowego 46–60 lat nie różnią się statystycznie od mężczyzn z pokolenia starszego. Stanowią też grupę stosunkowo jednolitą pod względem typu wymowy, na co wskazuje niewielkie rozproszenie danych. Odchylenia standardowe są tu bowiem niskie w porównaniu z wartością odpowiadających im średnich arytmetycznych. Wszystkie 10 idiolektów charakteryzuje zdecydowana przewaga wariantów [č], [ž] w obu sytuacjach komunikacyjnych.

Wymowa typu *čeba*, *ževo* nie jest zatem cechą, której pokolenie średnie stara się unikać. W zachowaniach językowych osób, u których obserwujemy przewagę wariantów regionalnych, nie widać bowiem dostosowania realizacji zmiennych (tš), (dž) do typu sytuacji komunikacyjnej. Świadczy to niewątpliwie o nieświadomianiu sobie przez zdecydowaną większość informatorów własnej niepoprawnej wymowy omawianych grup spółgłoskowych.

W grupie wiekowej 46–60 lat realizacja zmiennych (tš), (dž) nie pokazuje też różnic między wymową „starej” i „nowej” inteligencji. Warianty regionalne spotyka się we wszystkich 20 idiolektach, choć w rozmaitych proporcjach w stosunku do wariantów ogólnopolskich.

Najmniej realizacji typu *čeba*, *ževo* zanotowałam w polszczyźnie osób z przedziału wiekowego 20–35 lat. Regresja niezgodnych z normą ogólną cech regionalnych

jest w tej grupie najbardziej zaawansowana. Użycie wariantów [č], [ž] obniża się tu w stosunku do średniego pokolenia przeciętnie o 49,17 punktów procentowych w sytuacji oficjalnej oraz o 15,17 punktów procentowych – w sytuacji nieoficjalnej. Świadczy to o uświadamianiu sobie wymowy niezgodnej z normą. W mowie młodszego pokolenia pojawianie się realizacji uproszczonych uwarunkowane jest charakterem kontaktu łączącego rozmówców. U 17 osób w nieoficjalnej sytuacji komunikacyjnej odsetek wariantów [č], [ž] zwiększył się bowiem aż o co najmniej 20 punktów procentowych w stosunku do kontaktów oficjalnych. Wartość odchylenia standardowego dla całego przedziału wiekowego była w kontaktach formalnych o kilka procent wyższa od średniej. Duże rozproszenie danych wokół średniej sygnalizuje, że wiek nie jest tu jedyną zmienną decydującą o tendencji do regresji uproszczeń grup *Ź*, *dŹ*.

Tabela 4. Procentowy udział wariantów [č], [ž] w ogólnej liczbie wymówień (pokolenie młodsze)

Pochodzenie społeczne	Płeć			
	Kobiety		Mężczyźni	
	sytuacja oficjalna	sytuacja nieoficjalna	sytuacja oficjalna	sytuacja nieoficjalna
Inteligentkie	13,33	46,67	93,33	86,67
	13,33	50,00	13,33	70,00
	10,00	46,67	20,00	80,00
	13,33	36,67	13,33	76,67
	10,00	43,33	73,33	83,33
Średnia	12,00	44,67	42,67	79,33
Odchylenie standardowe	1,83	5,05	37,89	6,41
Nieinteligentkie	10,00	43,33	43,33	96,67
	6,67	43,33	23,33	90,00
	13,33	46,67	26,67	83,33
	10,00	43,33	13,33	86,67
	10,00	40,00	100,00	83,33
Średnia	10,00	43,33	41,33	88,00
Odchylenie standardowe	2,36	2,36	34,53	5,58
Ogółem	11,00	44,00	42,00	83,67
Odchylenie standardowe	2,25	3,78	34,18	7,28

W przedziale wiekowym 20–35 lat zwraca też uwagę różnica między polszczyzną mówioną kobiet i mężczyzn. W zależności od typu kontaktu mieszkanki badanych wsi wprowadzają do swych wypowiedzi od 31 do 39,67 punktów procentowych mniej realizacji regionalnych niż mężczyźni. Na ograniczenie występowania wariantów [č], [ž] w mowie przedstawicieli obu grup, lecz w różnym stopniu i zakresie,

wpływa natomiast zmiana sytuacji komunikacyjnej na oficjalną. W tym typie kontaktu wszystkie respondentki starają się unikać upraszczania grup spółgłoskowych, a warianty regionalne nie przekraczają tu kilkunastu procent realizacji. W kontaktach nieformalnych częstotliwość wymowy typu *čeba*, *ževo* wzrasta średnio o 36,67 punktów procentowych. U żadnej z informaterek nie stanowi jednak więcej niż 50% ogółu wymówień. Polszczyzna oficjalna mężczyzn charakteryzuje się większą frekwencją wariantów [č], [ž] i jest bardziej zróżnicowana. W oficjalnej sytuacji komunikacyjnej wymowa uproszczona jest redukowana przez poszczególnych informatorów, lecz w niejednakowym stopniu. Stąd też niskiej średniej wariantów [č], [ž] (w porównaniu z dwoma poprzednimi pokoleniami) towarzyszy znaczne odchylenie standardowe. Ponadto w grupie mężczyzn w kontaktach nieoficjalnych nie zauważa się tendencji do usuwania realizacji regionalnych. Widać tu zatem wyraźną analogię do wymowy mężczyzn z przedziału wiekowego 46–60 lat.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że w sytuacji oficjalnej respondenci z pokolenia młodszego wartościują swoją wypowiedź nie tylko pod względem treści, ale i formy, dążąc do realizacji wzorcowych w zakresie realizacji zmiennych (tš), (dž). Niejednokrotnie mają jednak wątpliwości, który wariant wymawianiowy uznać należy za poprawny. Wzorem do naśladowania staje się dla nich w tym wypadku pismo. O tym, że wymowa typu *dževo*, *šeba* jest wynikiem oddziaływania języka pisanego, może świadczyć fakt, że szerzy się ona równoległe z wymową literową wyrazów obcego pochodzenia, np. *džem*, *džuma*, *gadžet* zamiast *žem*, *žuma*, *gažet*.

Podczas oficjalnych wywiadów z kilkoma informatorkami odnotowałam też wypadki natychmiastowej korekcji wymowy typu *čeba*, *ževo*. Takie zachowania są właściwe dla osób świadomych występowania niepoprawnych realizacji zmiennych we własnej wymowie (Kąś 1984: 176–177). Respondentki, w momencie uświadomienia sobie błędu, natychmiast powtarzały wyraz w poprawnej formie, pilnując równocześnie, by każda następna realizacja danej zmiennej była zgodna z normą ogólnopolską.

O tym, że uproszczona wymowa typu *čeba*, *ževo* jest przynajmniej po części dostrzegana, świadczą również pojawiające się formy hiperpoprawne, które zanotowałam u pięciu osób z pokolenia młodszego: dwóch kobiet pochodzenia chłopskiego, jednej kobiety pochodzenia inteligenckiego oraz dwóch mężczyzn pochodzenia robotniczo-chłopskiego. Hiperyzmy pojawiające się w wymowie wymienionych inteligentów były następstwem: 1) realizowania spółgłoski dźwiękowej š w formach, w których pierwotnie ona nie występuje⁸, np. *čšy*, *čšekam* oraz 2) wprowadzania grup spółgłoskowych *sšš*, *šš* w formach z pierwotnym č lub šč, np. *sššekać*, *zaššekaj*, *zaššep'ić*.

Analiza zebranego materiału badawczego pozwala zatem stwierdzić, że upraszczanie grup spółgłoskowych *tš*, *dž* jest cechą, która wycofuje się z języka inteligencji wiejskiej. W wypowiedziach respondentów z najstarszej grupy wiekowej jeszcze

⁸ Taką samą tendencję zauważyła H. Kurek (2008) w wymowie studentów uczących się w Krakowie.

zdecydowanie przeważa, lecz u osób z przedziału wiekowego 20–35 lat w sytuacji oficjalnej wyraźnie już widać regres realizacji niezgodnych z normą ogólną. Różnica wynosi aż 65,83 punktów procentowych.

Udział poszczególnych zmiennych społecznych w utrwalaniu czy wyzbywaniu się regionalnych nawyków wymawianiowych kształtuje się w rozmaity sposób. Występowanie wariantów [č], [ž] w sytuacji oficjalnej uzależnione jest w istotny sposób od wieku ($r = 0,738$). Osoby z młodszego pokolenia starają się unikać naleciałości regionalnych w rozmowie z obcymi interlokutorami, podczas gdy starsi informatorzy nie kontrolują najczęściej swojej wymowy. W sytuacjach nieoficjalnych widać nieco mniejszy stopień regresji do upraszczania omawianych grup spółgłoskowych, choć także tu korelacja wymowy z wiekiem jest wyraźna ($r = 0,500$).

Na ograniczanie realizacji typu *čeba*, *ževo* w istotny sposób wpływa również płeć, ponieważ kobiety częściej starają się wprowadzać staranniejszą wymowę (zależność r wynosi 0,340 w kontaktach formalnych i $r = 0,582$ w kontaktach nieformalnych). Korelacja między mową a płcią badanych znajduje też potwierdzenie w wypowiedziach respondentek, które uważają, że ważne jest nie tylko to, co się mówi, ale również – jak się mówi, por.

- 1) *bo my źle učymy žeci || učymy | že vartośćova įes treść | zapom'inamy | įag važna įest popravna vymova*
- 2) *muv'imy baržo niepopravnie || za šypko | žiadamy l'itery | naved naučycele*

Pochodzenie społeczne nie wykazało natomiast istotnych korelacji z typem wymowy badanych zmiennych językowych.

Analiza wymowy zmiennych (*tš*), (*dž*) w polszczyźnie inteligencji trzech wsi pod sądeckich pozwala stwierdzić, że uproszczone realizacje grup *tš*, *dž* dobrze utrzymują się jeszcze w języku większości badanych osób. W pokoleniu młodszym, w oficjalnym typie kontaktu, dostrzec już jednak można nasilającą się tendencję do regresji omawianego typu wymowy. Wyzbywają się jej często nawet ci respondenci, którzy kilka lat studiowali w Krakowie, choć teoretycznie pobyt tam powinien wzmocnić wymowę uproszczoną na skutek występowania tu identycznego zjawiska fonetycznego. Odchodzenie przez młodych inteligentów wiejskich od wzorca regionalnego wydaje się powodowane chęcią kształtowania własnej tożsamości i, co za tym idzie, dążeniem do wymowy wzorcowej, dla której najczęściej wzorem do naśladowania staje się pismo.

Przeprowadzona analiza upoważnia też do wniosku, że zarówno w sytuacji oficjalnej, jak i nieoficjalnej na zróżnicowanie wymowy badanych inteligentów zasadniczy wpływ ma także płeć. Kobiety, niezależnie od pochodzenia społecznego, rzadziej sięgają po realizacje niezgodne z normą ogólnopolską. Potwierdzałoby to tezę Krynstyny Tęczar (1981: 124), Kwiryny Handke (1990: 22) oraz Heleny Grocholi-Szczepanek

(2012: 156), że kobiety lepiej dostosowują się do nowej sytuacji, wykazują większą skłonność do modyfikacji swoich zachowań językowych i zwracają większą uwagę na staranność wypowiedzi.

Kończąc niniejsze rozważania, należy stwierdzić, że analizowany materiał przynosi nieco inne wnioski aniżeli badania przeprowadzone w Krakowie przez H. Kurek (1986: 25; 2008: 106) oraz na Górnym Śląsku przez Mirosławę Sagan-Bielawę (2004: 172). Badania statystyczne inteligencji krakowskiej oraz inteligencji pochodzenia kresowego na Górnym Śląsku pokazały bowiem, że wymowa typu *čeba*, *ževo* jest cechą progresywną. Odpowiedź na pytanie, jaki jest rzeczywisty kierunek ewolucji wymowy zmiennych (tš), (dž) w polszczyźnie inteligencji dużych miast, a także w języku inteligentów mieszkających na wsi, przyniosłyby prawdopodobnie szczegółowe badania polszczyzny uczniów pochodzenia inteligenckiego z wyższych klas szkół podstawowych oraz gimnazjów.

Literatura

- DUNAJ B., 1989, *Sytuacja komunikacyjna a zróżnicowanie polszczyzny mówionej*, „Język Polski” LXV, s. 88–98.
- GROCHOLA-SZCZEPANEK H., 2012, *Język mieszkańców Spisza. Płeć jako czynnik różnicujący*, Kraków.
- HANDKE K., 1990, *Styl kobiecy we współczesnej polszczyźnie kolokwialnej*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” t. 26, s. 5–24.
- KĄŚ J., 1984, *O korekcy w toku mówienia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, „Prace Językoznawcze” z. 76, s. 175–183.
- KUREK H., 1986, *Realizacja grup tR, d_ w języku krakowian* [w:] M. Preyzner (red.), *Język – Teoria – Dydaktyka. Materiały VII konferencji młodych językoznawców-dydaktyków, Trzemeśnia, 2–4 czerwca 1982 r.*, Kielce, s. 21–40.
- KUREK H., 1990, *Metodologia socjolingwistycznego badania fonetyki języka mówionego środowisk wiejskich (na przykładzie kilku wsi Beskidu Niskiego)*, Kraków.
- KUREK H., 1995, *Przemiany językowe wsi regionu krośnieńskiego. Studium socjolingwistyczne*, Kraków.
- KUREK H., 2008, *Polszczyzna mówiona inteligencji*, Kraków.
- SAGAN-BIELAWA M., 2004, *Polszczyzna mówiona inteligencji pochodzenia kresowego na Górnym Śląsku. Studium socjolingwistyczne*, Kraków.
- SWP: M. Karaś, M. Madejowa (red.), *Słownik wymowy polskiej*, Kraków 1977.
- TĘCZAR K., 1981, *Wpływ czynników socjalnych na adaptację językową ludności wiejskiej w środowisku wielkomiejskim (na przykładzie Nowej Huty)*, [w:] B. Dunaj (red.), *Studia nad polszczyzną mówioną Krakowa*, t. 1, Kraków – Warszawa, s. 121–131.
- WIECZORKOWSKA-WIERZBIŃSKA G., 2012, *Statystyka: od teorii do praktyki*, Warszawa.
- ZAJĄC K., 1994, *Zarys metod statystycznych*, Warszawa.

**Phonetic realization of the sequences *tś* and *dź*
in the language of rural intelligentsia of villages near Nowy Sącz**

Summary

The paper analyses the pronunciation of the variables (*tś*) and (*dź*) in the language of rural intelligentsia of three villages near Nowy Sącz, in official and casual speech. The discussed variables are realized by variants which can be grouped into two categories, 1) the so-called general Polish variants ([*čš*], [*žž*], [*dž*], [*tś*], [*dź*], and 2) dialectal variants ([*č*] and [*ž*]) which are inconsistent with the usage prescribed for general Polish. My research reveals that the use of a specific variant is determined by: the type of communicative situation (official vs. casual), socio-biological factors (gender, age, and social background), lexical and morphological conditions, and the attitude of the speaker towards the given type of pronunciation. The analysis has shown that the simplified realization of the sequences (*tś*) and (*dź*) are firmly established in the language of the majority of informants. However, in the younger generation, in official contacts, a growing trend can be observed for this type of pronunciation to regress.